

УДК 316.334.22

Ю.В. ОРЕШЕТА

“ІДЕНТИФІКАЦІЯ” ТА “ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ”: ТЕОРЕТИЧНА ІНТЕРПРИТАЦІЯ ПОНЯТЬ

У статті розтлумачено сутність понять “ідентифікація” та “професійна ідентифікація”. Обґрунтовано природу ідентифікації, зумовлену глибокою потребою людини у визнанні з боку інших, у самореалізації та очікуванні позитивної оцінки зі сторони інших. Проаналізовано погляди дослідників на співвідношення цих понять. Ідентифікацію розглянуто як один з найважливіших механізмів соціалізації особистості, що проявляється в ототожненні індивіда з певною соціальною групою, спільнотою (номінальною чи реальною).

Визначено, що процес формування професійної ідентифікації розвивається в полі соціального простору, передбачає соціальну взаємодію між особистістю, культурою та суспільством. Визначено види професійної ідентифікації, її місце в професійному й соціальному самовизначенні особистості.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, професійна ідентифікація, професійна ідентичність, професійне самовизначення.

У сучасному науковому дискурсі поняття “ідентифікація” та “ідентичність” набувають особливої популярності. Поряд з етнічною, громадянською, віковою та гендерною ідентифікацією наприкінці ХХ ст. в гуманітарних і соціально-психологічних науках почали виокремлювати ще один її вид – професійну ідентифікацію.

Актуальність теми дослідження визначається сучасним станом наукового і, зокрема, соціологічного знання про феномен ідентифікації. Проблематика вивчення ідентифікації містить у собі описові характеристики особистості, соціальних груп і служить основою для розуміння та роз’яснення механізмів структури особистості, індивідуальної, групової свідомості й поведінки. Дослідження ідентифікації є складним, трудомістким і відносно новим процесом у науковому пізнанні життєвого світу людини.

Численні дослідження українських соціологів (Н.Й. Черниш) вказують на множинність ідентичностей і демонструють, що сучасна криза загострила плинність і нестабільність, включаючи нестачу ідентичностей і засвідчує ситуацію множинності спроб визначення самототожності як окремого індивіда, так і соціальних груп та спільнот, українського суспільства в цілому. Це, у свою чергу, призводить до розмитого уявлення людей, особливо молоді як специфічної соціокультурної групи, про своє місце та роль у суспільстві [12, с. 3].

Професійна ідентифікація особистості як механізм усвідомлення себе представником певної професії і професійного співтовариства є важливою соціально-економічною проблемою сучасної науки.

До сьогодні наукове співтовариство в цілому все більш орієнтувалися на визнання особливої ролі професійної диференціації у вивченні структури сучасного суспільства. Професія стає домінуючим критерієм стратифікації (розшарування) і одним з головних чинників, що визначає соціальне становище людини в суспільстві.

Мета статті – проаналізувати поняття, сутність і взаємозв'язок термінів “ідентифікація” та “професійна ідентифікація”.

Завдання:

- здійснити теоретичну інтерпретацію понять “ідентифікація” та “професійна ідентифікація”;
- розкрити відмінність між “ідентифікацією” та “ідентичністю”;
- проаналізувати значення професійної ідентифікації для становлення індивіда як професіонала;
- узагальнити види ідентифікації та професійної ідентифікації.

Вивчення феномена “ідентифікації” має міждисциплінарний характер. Різні наукові підходи – психоаналітичний (З. Фройд, К. Хорні), когнітивний (Дж. Тернер, Е. Еріксон), символічний інтеракціонізм (Ч. Кулі, Дж. Мід, Г. Блумер), феноменологічна соціологія (П. Бергер, Т. Лукман), структурний функціоналізм (Р. Мертон, Т. Парсонс) – розкривають сутність і змістовні характеристики ідентифікації.

Професійна ідентифікація детально аналізується вченими у межах розгляду процесів професійного становлення, розвитку професійної “Я-концепції”. Цим проблемам присвячені праці Е. Зеєра, Н.М. Пилипенка, І.Ю. Хамітової, О.О. Шатохіна та ін.

Витоки сучасних соціологічних теорій дослідження стосовно проблем соціалізації та професійного становлення молодих фахівців закладені в працях К. Мангейма (механізм соціальної спадкоємності як необхідний цивілізаційний процес, що передбачає переоцінку цінностей та пошук нових шляхів розвитку), Е. Еріксона (поетапність проходження кожним індивідом у суспільстві життєвих фаз), Р. Розенмайєра (загально соціологічна теорія молоді) та ін.

Найзначнішими працями в цій галузі на українському просторі можна вважати, зокрема, дослідження С. Макеева (монографія у співавторстві “Соціальні ідентифікації та ідентичності”), М. Шульги (монографія “Етнічна самоідентифікація особистості”), П. Гнатенка та В. Павленко (монографія “Ідентичність: філософський та психологічний аналіз”).

Ідентифікація – це ототожнення, уподібнення, впізнання, встановлення співпадання об'єктів. Цей термін у психологію ввів З. Фройд, який визначав ідентифікацію як несвідомий процес наслідування; як найперший прояв емоційної прив'язаності дитини до матері, емоційне злиття з нею; спосіб захисту особистості від тиску інстинктів; як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції “Супер-его” через ототожнення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки.

У соціології та соціальній психології ідентифікація розглядається як один з найважливіших механізмів соціалізації особистості, що проявляється в ототожненні індивіда з певною соціальною групою чи спільнотою (номінальною чи реальною). Отже, ідентифікація сприяє активному засвоєнню зразків і стереотипів поведінки, що властиві членам цієї групи та прийняттю групових норм, цілей, соціальних ролей і ідеалів як власних [11].

Соціологічний словник проекту *Socium* визначає, що ідентифікація – це процес емоційного та свідомого самоототожнення особистості з іншою людиною, соціальною групою, засвоєння норм, цінностей, стандартів поведінки тих соціальних спільнот, до яких вона належить чи прагне належати в майбутньому [10].

О. Голованов у Короткому словнику з соціології зазначає, що ідентифікація є способом ототожнення особистості з певною соціальною спільнотою [5].

Згідно із Великим тлумачним соціологічним словником, ідентифікація – це копіювання поведінки іншої людини, близьке до пристрасного бажання бути максимально схожим на цю людину [2].

Ідентифікація – це перенесення особистісних якостей іншої людини на себе, прагнення актуалізувати в собі ті риси та якості, якими володіє зразок [14].

З наведених визначень можна зробити висновок про те, що ідентифікація в будь-якому випадку розглядається як процес, тобто існує тривалість дії.

Так, російський дослідник А. Карпов виділяє три підходи, які є найбільш популярними в розгляді поняття “ідентифікація” на сучасному рівні розвитку науки. У першому підході ідентифікація розглядається як один із компонентів міжособистісного сприймання, іншими словами, це психологічний механізм постановки суб’єктом себе на місце іншого, що реалізується у вигляді перенесення індивідом себе у особистісний простір іншої людини та призводить до засвоєння її особистісних змістів (у соціальній роботі вона сприяє пробудженню відчуття емпатії). Ідентифікація в другому підході розглядається як центральний елемент самосвідомості, що пов’язаний із відповіддю на питання “Хто Я?”, з фіксацією свого становища в системі суспільних зв’язків. Тут підкреслюється суб’єктивне відчуття власної приналежності до різних соціальних спільностей, а також включення у свій внутрішній світ вже як власних тих цінностей і норм, що існують у середовищі, на яке зорієнтований суб’єкт. Ідентифікація в третьому підході інтерпретується як показник рівня розвитку групи, її згуртованості, об’єктивності у прийнятті відповідальності за успіхи й невдачі у спільній діяльності [3, с. 46–47].

Ідентифікація, на думку В. Ядова, – це спосіб співвіднесення себе з групами та спільнотами, які індивід сприймає як свої і стосовно яких вживає поняття “Це ми”. Сутність відмінності соціологічного й психологічного тлумачення цього поняття полягає в початкових точках відліку: соціологічний підхід спрямований на виділення позиції суб’єкта у вигляді

“суспільства”, а психологічний підхід починається з трактування уявлень окремої особистості.

Отже, В. Ядов, проаналізувавши соціально-психологічні підходи до цієї проблеми, дійшов висновку про те, що ідентифікація зумовлена глибокою потребою людини у визнанні з боку інших, а також у самореалізації та очікуванні позитивного оцінювання зі сторони. Ідентифікація з групами і спільнотами є результатом не тільки міжособистісної та міжгрупової взаємодії, але й осмисленням безпосередніх чи опосередкованих взаємовідносин між групами та спільнотами в зрозумілих для людини поняттях [15].

Від фахівця в сучасному суспільстві вимагаються не лише якісні й високі професійні знання, але й розуміння сутнісного стану й динаміки змін суспільного життя, високі моральні якості, суспільна активність, організаторські навички, вміння працювати в колективі та будувати свої взаємини з ним.

Д.В. Шляков професійну ідентифікацію розглядає як вид соціальної ідентифікації. Вона виникає через процес соціальної взаємодії між особистістю, культурою та суспільством, тобто формується та розвивається у соціальному просторі. Оскільки соціальна ідентифікація визначає ставлення особистості до різних соціальних груп суспільства, то професійна, відповідно, дає змогу конкретизувати групову належність (ставлення до відповідної професії та професійної групи) [13, с. 11].

І.В. Соколова, узагальнивши теоретичні доробки з цього питання зазначає, що у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі відбувається формування професійно-диференційних ознак професійної ідентичності через професійну ідентифікацію, що розглядають: як основну тенденцію і один з провідних критеріїв професійного розвитку людини (Є. Клімов, Ю. Поваренков, М. Пряжніков, Д. Шляков), багатомірний та інтегративний психологічний феномен, який забезпечує людині цілісність, тотожність і визначеність (Л. Шнейдер); концептуальне уявлення людини про своє місце у професійній групі й відповідно в суспільстві, тривалий, поетапний процес, який супроводжує професійне життя людини (О. Єрмолаєва, Л. Мітіна), один з механізмів формування професійної ідентичності (Е. Зеєр, З. Єрмакова) [8, с. 40].

Професійне становлення індивіда як професіонала супроводжується зміною уявлень людини про себе, своє місце у професійному й соціальному світі, тобто отриманням професійної ідентичності, в ширшому сенсі, професійним самовизначенням особистості.

Чим складніша професія, яку треба опанувати, тим важливішу роль має професійна ідентифікація особистості. Ось чому це питання набуває першочергового значення. Дослідження феномена професійної ідентифікації особливо актуальне соціально-орієнтованих професіях, що безпосередньо торкаються повсякденного життя кожної людини.

На думку А.О. Яшиної, соціологи оцінюють ідентичність з точки зору суспільства та його інститутів. Соціологи визначають ідентичність як комплекс ролей і статусів, організованих відповідно до соціальної системи.

Професія, соціально-економічний статус, стать, освіта тощо – основні складові ідентичності в соціальному сенсі [4, с.176].

Серед основних поглядів на ідентифікацію в соціології є розуміння цього феномена як процесу об'єднання суб'єктом себе з іншим індивідом чи групою на підставі сталого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і прийняття як власних групових норм, цінностей, зразків поведінки [9].

Професійна ідентифікація є, по суті, соціально-економічним процесом, що визначає місце індивіда у стратифікаційній структурі суспільства, забезпечує йому відчуття захисту та значимості. Розуміння і прийняття професійних норм забезпечує людині професійну ідентифікацію, тобто критичне співвідношення своєї позиції з професійними установками, характерними для певної професійної спільноти.

Зокрема К. Абульханова-Славська виділяє такі типи ідентифікації в професії:

1) ідентифікація, в основі якої є прагнення особистості досягти високого рівня матеріального достатку, професійного просування у престижній професійній діяльності;

2) ідентифікація себе з суспільною діяльністю дає такий тип професійного самовизначення, який пов'язаний із професійними перспективами в будь-якій діяльності;

3) ідентифікація, в основі якої ставлення до себе як до носія певних здібностей, орієнтир особистості на максимальний прояв і на професійний розвиток у професії;

4) ідентифікація людини, що володіє багатьма здібностями й орієнтується на творчу діяльність [1, с. 145–146].

О.М. Словік виділяє такі типи професійної ідентифікації:

1) за об'єктом уподібнення:

– індивідуальна – це ідентифікація з певною визначеною особистістю (наприклад, ідентифікація з батьком – юристом);

– загальна – це ідентифікація із певним професійним співтовариством (наприклад, ідентифікація із співтовариством лікарів).

2) за змістовим наповненням:

– особистісна професійна ідентифікація передбачає вибір професії, яка орієнтована на наявні особистісні здібності та характеристики й базуватиметься на їх застосуванні;

– перспективна професійна ідентифікація орієнтує на вибір професії, пов'язаний із наявністю професійної перспективи у вибраній сфері діяльності;

– розвиваюча професійна ідентифікація відбувається через вибір професійної діяльності, орієнтованої на розвиток особистості (особистісний, фізіологічний, духовний, естетичний);

– творча професійна ідентифікація – така, яка орієнтує на вибір професії, пов'язаної із наявністю та застосуванням творчих здібностей особистості;

– мотиваційна професійна ідентифікація передбачає орієнтування у виборі професії на мотивування особистості, тобто на домінуючий чинник, що керує людиною при здійсненні вибору професійної діяльності;

– навчальна професійна ідентифікація відбувається через вибір особистістю професійної діяльності, орієнтованої на здобуття нових знань у відповідній області.

3) залежно від мети виявлення:

– соціальна професійна ідентифікація – зумовлена самоорганізацією та реалізацією індивідом себе у вибраній професійній діяльності з метою інтегруватися в суспільство й адаптуватися в ньому;

– професіональна – характеризується усвідомленням безперервного зростання вимог до себе як до професіонала та вимог суспільства до означеної професії і відповідним постійним удосконаленням у професійній діяльності;

– ідеалізуюча професійна ідентифікація відбувається у викривленому усвідомленні себе на найвищій сходинці становлення та розвитку обраного напрямку професійної діяльності;

– самостверджуюча – відбувається через здійснення та реалізацію себе у професійній діяльності задля власного самоствердження;

– гендерна професійна ідентифікація – зумовлена реалізацією себе у професії з метою підкреслення своєї статевої (за фізіологічною чи соціальною ознакою) приналежності.

4) за чинниками впливу на процес:

– психофізіологічна професійна ідентифікація характеризується здатністю і схильністю індивідуума до певної професійної діяльності, врахуванням стану його фізичного та психічного здоров'я, працездатності, витривалості, типу нервової системи (наприклад, інвалідність стане на заваді оволодінню професії пілота);

– особова професійна ідентифікація відбувається через усвідомлення наявності та здатності освоєння певного обсягу, глибини й різнобічності загальних і спеціальних знань, трудових навичок і умінь, що обумовлює здатність до праці визначеного змісту і складності (наприклад, відсутність математичних здібностей стане на заваді оволодінню професії бухгалтера);

– соціальна – передбачає усвідомлення наявності свідомості і соціальної зрілості, ступінь засвоєння норм, ставлення до праці, цінісних орієнтацій, інтересів, потреб і запитів у сфері праці, виходячи з ієрархії потреб;

– етнічна професійна ідентифікація – це усвідомлення та співвіднесення себе до певної етнічної міжпоколінної групи людей, об'єднаної спільною мовою, культурними традиціями й самосвідомістю;

– просторова професійна ідентифікація відбувається через призму усвідомлення юридичного факту належності до певної національності, влас-

них зовнішніх і внутрішніх показників співвіднесення та впливу національної думки та свідомості [6, с. 161].

Зберегти єдину стабільну професійну ідентичність протягом усього трудового шляху більшості працівників не вдається. Згідно із соціологічними дослідженнями, щороку 12–14% працездатного населення України змінює місце роботи або професію, приблизно половина фахівців із вищою освітою працює не за фахом [7, с. 9].

Західні дослідники виділяють два основні контексти дослідження проблематики професійної ідентичності: перший спрямований на вивчення професійного розвитку, особистісного самовдосконалення. Дослідження М. Аргайла, були присвячені вивченню зв'язку професійної ідентичності із професіоналізацією індивіда. При цьому професіоналізація розглядалася як складний процес, що включає: професійний тренінг, засвоєння стандартів і вимог до виконання діяльності, розуміння норм поведінки в межах професійних груп. Саме взаємодія з іншими членами професійного співтовариства допомагає індивідові засвоювати точні професійні стандарти, оцінювати рівень свого володіння професією. Підтвердження професійних норм допомагає індивідові підтримувати професійну ідентичність і зберігати на довгий час свій статус. Ідентичність у цьому підході виступає як близька до професійного статусу характеристика, пов'язана з довготривалим професійним становленням [16].

У межах другого напрямку досліджень вивчається соціальна сторона розвитку професійної ідентичності як чинник становлення професіонала. Це простежується в працях Р. Фінчмана і П. Родеса, в яких увага приділяється усвідомленню професійних вимог, етичних норм, цінностей, що відбувається у міру опанування професією. Процес формування професійної ідентичності, по суті, виступає як співвідношення індивідуальних особливостей і соціальних дій у ході професіоналізації, що дає змогу людині здійснювати професійну саморегуляцію.

Професійна ідентичність – це складне утворення, в якому традиційно виділяють три компоненти: когнітивний (знання про особливості своєї професійної групи й усвідомлення себе її членом), ціннісний (оцінка всієї групи і відношення до членства в ній) і емоційний (прийняття або відкидання своєї групи).

Висновки. Дослідження феномену ідентифікації сьогодні стає об'єктом вивчення багатьох наук, отже має міждисциплінарний характер. Від психологічної науки тлумачення “ідентифікації” знаходять специфічні інтерпретації у філософії та соціології.

Ідентифікація відіграє важливу роль у становленні людини як соціальної істоти. В результаті успішної ідентифікації особистість має змогу ефективно виконувати певні соціальні ролі; у структурі особистості формуються необхідні якості, ціннісні орієнтації, інтереси й мотиви, вона усвідомлює свою належність до відповідної групи, розділяє її культуру.

У соціологічному вимірі “ідентифікація” тлумачиться як процес усвідомлення суб’єктом своєї єдності з іншим індивідом чи групою через сталий емоційний зв’язок, включення у свій внутрішній світ та прийняття як власних їхніх норм, цінностей і зразків поведінки.

З поняттям “ідентифікації” пов’язане поняття “ідентичність”. Але ідентифікація вказує на процес, а ідентичність – на результат.

Професійна ідентичність формується лише завдяки професійній ідентифікації, процес якої відбувається на етапі навчання у вищих навчальних закладах. Оскільки професійна група стає значущим об’єктом соціальної ідентифікації людини, виникає необхідність цілісного дослідження проблеми професійної ідентифікації як такої, що є одним із механізмів соціалізації особистості, забезпечує успішне функціонування індивіда в професійній діяльності.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Дэвид Д. . Большой толковый социологический словарь [Электронный ресурс] / Д. Дэвид, Дж. Джери. – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/567/symbol/200>.
3. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45–47.
4. Моор С.М. Профессиональная идентичность как фактор трудовых отношений / С.М. Моор, П.Ю. Головин // Вестник Тюменского государственного университета. – 2012. – № 8. – С. 176–184.
5. Голованов О. Краткий словарь по социологии [Электронный ресурс] / О. Голованов. – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/578/symbol/200>.
6. Словик О.М. Типы професійної ідентифікації особистості / О.М. Словик // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 2/1. – С. 159–161.
7. Симончук О.В. Міжпрофесійна мобільність та зміна соціальної ідентичності : автореф. дис. ... канд. соціолог. Наук : 22.00.03 / О.В. Симончук. – К, 2000. – 17 с.
8. Соколова І.В. Професійна ідентифікація майбутнього вчителя / І.В. Соколова // Професійна підготовка майбутніх фахівців. – 2012. – Ч. 4. – С. 40–46.
9. Макеев С.А. Социальные идентификации и идентичности / С.А. Макеев, С.Н. Оксамитная, Е.В. Швачко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 185 с.
10. Социологический словарь проекта Socium [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.voluntary.ru/dictionary/572/symbol/200.
11. Социология: Энциклопедия [Электронный ресурс] / [сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко А.А. Грицанов]. – Режим доступа: www.voluntary.ru/dictionary/624/symbol/200.
12. Черниш Н.Й. Множинність ідентичностей та множинність їх інтерпретацій / Н.Й. Черниш // ВІСНИК Львів. ун-ту. Сер. соціол. – 2010. – Вип. 4. – С. 3–13.
13. Шляков Д.В. Социально-профессиональная идентификация учителя: социологический анализ : автореф. дис. ... канд. социолог. Наук : 22.00.06 / Д.В. Шляков. – Ростов-на-Дону, 2008. – 27 с.
14. Ю. Платонов. Социологический глоссарий к книге “Народы мира в зеркале геополитики” [Электронный ресурс] / Ю. Платонов. – Режим доступа: www.voluntary.ru/dictionary/568/symbol/200.
15. Ядов В.А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В.А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 1.

16. Argyle M. The social psychology of work / M. Argyle. – L. : Allen Lane, 1972. – 291 p.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2013.

Орешета Ю.В. “Идентификация” и “профессиональная идентификация”: теоретическая интерпретация понятий

В статье истолкована сущность терминов “идентификация” и “профессиональная идентификация”. Обосновано природу идентификации, обусловленную глубокой потребностью индивида в признании со стороны других, а также в самореализации и ожидании позитивной оценки со стороны других. Проанализировано взгляды исследователей на соотношение этих понятий. Идентификация рассматривается как один с важнейших механизмов социализации личности и проявляется в отождествлении индивида с определенной социальной группой или общностью – номинальной или реальной. Определено, что процесс формирования профессиональной идентификации развивается в поле социального пространства, предусматривает социальное взаимодействие между личностью, культурой и обществом. Определены виды профессиональной идентификации, ее место в профессиональном и социальном самоопределении личности.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, профессиональная идентификация, профессиональная идентичность, профессиональное самоопределение.

Oresheta Y. “Identification” and “professional identification”: theoretical interpretation of the concept

Article tackles problems of “identification” and “professional identity” concepts interpretation. Different views of researchers on the relationship of these concepts are discussed in the article. Problem of identification arises as the intersection point of theoretical interest of many scientific disciplines and, therefore, is interdisciplinary. Identification plays an important role in the life of a human as a social being. A sociological interpretation of this phenomenon involves the process of entity unification with another individual or a group on the basis of constant emotional connection; and inclusion their norms, values and behavior patterns into his inner world perceiving them like his own ones. As a result of successful identification personality is able to play a social role (roles) more or less effectively. Its structure shows a presence of the necessary skills, values, interests and motivations, it becomes aware of belonging to the respective group and accepts its culture. The notion of “identification” is connected with the concept of “identity”.

Key words: identification, identity, professional identification, professional identity, professional self-determination.